

**Răzvan Brudiu
Mihail K. Qaramah
(editori)**

**Biserica și Statul:
perspective diacronice
asupra unei relații polivalente**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Doxologia
Iași, 2023

Cuprins

Cuvânt înainte (<i>Răzvan Brudiu, Mihail K. Qaramah</i>)	7
Petre Guran, „ <i>Precum în cer, așa și pe pământ</i> ”. <i>Antinomiile socializării creștinismului</i>	13
Mihail Mitrea, „ <i>Grăiește în inima lor cele bune pentru biserica ta</i> ”: <i>reflecții pe marginea relației dintre basileia și ekklesia în Bizanț și a rugăciunilor pentru împărați compuse de Filotei Kokkinos</i>	39
Răzvan Perșa, <i>Raportul dintre legislația de stat și canoanele Bisericii Ortodoxe în perioada bizantină (sec. V-XII)</i>	63
Alexandru Prelipcean, <i>Putem vorbi despre propagandă imperială în cadrul condacelor romaneice? Note lapidare de lectură critică asupra viziunii profesorului Johannes Koder</i>	85
Cătălin Raiu, <i>Cum se desfășoară dialogul interreligios? Recomandări și standarde internaționale</i>	93
Emanuel Tăvală, <i>Colaborarea între Biserică și Stat în contextul pluralismului religios actual. Situația colaborării cu minoritățile religioase la nivel european</i>	115
Dragoș Herescu, <i>Ortodoxie, societate și secularizare în România – O perspectivă critică</i>	133
Roger Coresciuc, <i>Biserica și viața lumii: congruențe și incompatibilități</i>	153
Cristian Romocea, <i>Biserica și Statul: simfonie, cezaropapism și religie politică</i>	171
Mihaela-Viorica Rușitoru, <i>Educație și valori în România – consonanțe și disonanțe între Biserică și Stat</i>	193
Ana Petrache, <i>Modelul teologico-politic eusebian: o critică din perspectiva dezbaterii dintre Carl Schmitt și Erik Peterson</i>	209
Petre Maican, <i>Teologia dizabilității, drepturile omului și neosinteza patristică</i>	225
Lucian Turcescu, <i>România, între liberă-cugetare, ateism și religie</i>	247

Cuvânt înainte

Atunci când se pune în discuție relația Bisericii cu Statul, creștinii evocă, de cele mai multe ori, porunca rostită de Însuși Hristos: „Dați Cezarului cele ce sunt ale Cezarului și lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu” (Mt 22, 21; Mc 12, 17). Ce sunt cele ale Cezarului? Cele „după chipul lui”, adică cele efemere, cele ce sunt ale lumii, pe care autoritatea politică vremelnică le guvernează și administrează. Orice ordine politică era, așadar, neglijabilă sau irelevantă în procesul mântuirii. În schimb, cele ale lui Dumnezeu sunt cele „după chipul Lui”, adică întreaga noastră ființă, suflet și trup. Acest fapt demonstrează că dubla supunere a creștinului, față de Dumnezeu și autoritatea pământească, este dintru început asimetrică, cea dintâi fiind absolută, pe când cea din urmă, relativă. De altfel, Petru și apostolii, când au fost trași la socoteală în fața sinedriului pentru propovăduirea Evangheliei, au răspuns: „Trebuie să ascultăm pe Dumnezeu mai mult decât pe oameni” (FA 5, 29). Cu alte cuvinte, subordonarea față de stat este datorată atâta timp cât nu contravine supunerii față de Dumnezeu.

Hristos nu a propovăduit răsturnarea autorității politice, puterea de stat fiind un dar al lui Dumnezeu pentru oameni. Astfel, Iisus îi spune lui Pilat: „N-ai avea nicio putere asupra Mea, dacă nu ți-ar fi fost dat ție de sus” (In 19, 11). El realizează însă o distincție netă între Împărăția cerurilor și cea a cezarului, misiunea Lui având ca scop investirea Împărăției lui Dumnezeu, fără să manifeste vreun interes sau vreo implicare în cea a cezarului. Nici asupra monarhiei lui Irod nu protestează Hristos, ci critica Lui se revărsă asupra grupării politico-religioase a fariseilor, muștrându-i cu fiecare ocazie pentru decăderea morală a poporului lui Dumnezeu. De asemenea, Pavel învață: „Tot sufletul să se supună înaltelor stăpâniri, căci nu este stăpânire decât de la Dumnezeu... Pentru aceea, cel ce se împotrivesc stăpânirii se împotrivesc rânduielii lui Dumnezeu... Căci dregătorii nu sunt frică pentru fapta bună, ci pentru cea rea. Voiești, deci, să nu-ți fie frică de stăpânire? Fă binele și vei avea laudă de la ea. Căci ea este slujitoare a lui Dumnezeu spre binele tău. Iar dacă faci rău, teme-te; căci nu în

zadar poartă sabia; pentru că ea este slujitoare a lui Dumnezeu și răz-bunătoare a mâniei Lui, asupra celui ce săvârșește răul. Că pentru aceasta plătiți și dări. Căci (dregătorii) sunt slujitorii lui Dumnezeu, stăruind în această slujire neîncetat” (Rm 13, 1-6). Apostolul afirmă în acest pasaj că rolul dat statului de către Dumnezeu este acela de a asigura ordinea și a preveni anarhia în societate, de a recompensa și proteja pe drept, precum și de a pedepsi pe răufăcător.

De aceea, creștinul, ca cel care oricum are datoria de a se supune legii lui Dumnezeu, nu are motive de împotrivire față de stat, ci automat este un bun cetățean. Cu alte cuvinte, fiind rob al legii dumnezeiești, creștinul se află într-o stare de libertate față de autoritatea statală, stare conferită de viețuirea sa mai presus de cele ale lumii. Este însă adevărat că, deși puterea de stat este un bun dăruit de Dumnezeu pentru guvernarea vieții pământești, întrebuintărea sa poate fi abuzată și deturnată de la țelul inițial, transformându-se în persecuție a Bisericii. Ce face creștinul în această situație? Răspunsul îl putem extrage tot din scrierile lui Pavel: „Nu răsplătiți nimănui răul cu rău... Dacă se poate, pe cât stă în puterea voastră, trăiți în bună pace cu toți oamenii... Nu vă răzbunați singuri, iubiților, ci lăsați loc mâniei (lui Dumnezeu), căci scris este: «A Mea este răzbunarea; Eu voi răsplăti, zice Domnul» ... Nu te lăsa biruit de rău, ci biruiește răul cu binele” (Rm 12, 17-21).

Atitudinea creștinului nu trebuie să se transforme în răzvrătire, în anarhie sau revoluție anti-sistem. Din moment ce lui Dumnezeu Îi sunt supuse toate, Lui I se cuvine să răstoarne puterea politică. Aceasta nu înseamnă îmbrățișarea de către creștini a unei teologii a pasivității civice, fără reverberații critice. Modelul oferit de Prorocul Ioan Botezătorul este grăitor; acesta a fost un critic al puterii politice și un vestitor al Adevărului (Ioan I-a muștrat pe Irod tetrarhul „pentru toate relele pe care le-a făcut”, după cum citim la Lc 3, 19), precum și un îndrumător moral al puterilor statului (el îi îndemna pe vameși, adică pe colecții de taxe: „Nu faceți nimic mai mult peste ce vă este rânduit”, iar pe soldați îi învăța: „Să nu asupriți pe nimeni, nici să învinuiți pe nedrept, și să fiți mulțumiți cu solda voastră”; Lc 3, 13-14). Atitudinea anti-revoluționară a Bisericii nu trebuie înțeleasă ca pe o recunoaștere implicită a legitimității puterii seculare potrivit legii lui Dumnezeu. Din contră, ostilitatea statului față de atotputernicia dumnezeiască reprezintă o uzurpare. Raportarea creștinului este determinată de chemarea sa de a propovădui în lume adevărata Împărăție

veșnică, ce nu aparține lumii (*cf.* In 18, 36) și este opusă regimurilor politice corupte, opresive și efemere. Creștinul nu are misiunea de a distruge, ci de a construi societatea pe temelia Evangheliei. Astfel, alternativa creștină la decăderea politică nu este sabia, „că toți cei ce scot sabia, de sabie vor pieri” (Mt 26, 52), ci pilda proprie de sporire în dreptatea lui Dumnezeu (Mt 5, 20: „Că de nu va prisosi dreptatea voastră mai mult decât a cărturarilor și a fariseilor, nu veți intra în împărăția cerurilor”).

Relația Bisericii cu Statul este mereu o temă de actualitate, datorită schimbărilor permanente în societate. De fiecare dată în areopagul debaterilor politice, sociologice și teologice se repune întrebarea: „Care este modelul potrivit al relației dintre Stat și Biserică (culte) ce ar trebui aplicat?”. De regulă, Biserica propune așa-numitul model al simfoniei bizantine. Mai degrabă un model al raportării dintre împăratul Imperiului Roman de Răsărit și Patriarhul Constantinopolului, readaptat continuu în perioada post-bizantină în țările purtătoare ale moștenirii politicii culturale și religioase a Bizanțului, până la instaurarea comunismului (și abolirea monarhiilor) în statele cu populație ortodoxă majoritară din estul Europei, teoria simfoniei pălește în fața criticii diacronice, prin care se devoalează o serie de anacronisme și incongruențe istorice. Nu de puține ori autoritatea pământească a abuzat de credință, transformând-o în ideologie politică a puterii. Osmoza dintre Stat și Biserică a condus la impunerea unui control „din afară” asupra celei din urmă. Pe de altă parte, abuzuri au existat și din partea ierarhiei clericale conducătoare, care, confundându-și uneori slujirea cu cinstea demnității publice, s-a deturnat de la misiunea sa profetică, implicându-se în chestiunile seculare. Aceste acțiuni au erodat credibilitatea Bisericii în societate, fiindu-i contestate anumite rațiuni teologice pe care se fundamentează relația sa cu statul. Pentru Biserica Ortodoxă, ca principiul simfoniei să fie unul viabil, este necesară existența monarhului ortodox, membru viu al Bisericii. Abia atunci administrarea celor exterioare se armonizează cu îngrijirea celor dinlăuntru, duhovnicești, potrivit rânduiei dumnezeiești. Realitatea post-modernă face puțin probabil un asemenea ideal.

Celălalt model al relației Stat-Biserică, aflat la extrema opusă, este totala separare a celor două entități. Statele din estul Europei, inclusiv România, au trecut în timpul regimurilor comuniste printr-un astfel de experiment, ce a însemnat, pentru Biserică, prigoană și excluziune socială. A existat martiriu, au existat însă și compromisuri (dar nu

dogmatice) cu regimurile atee, determinate atât de lipsa atitudinii anti-statale a Bisericii, dar și de conștiința temeliei sale veșnice, ce îi dă putere să depășească sistemele politice pasagere. După prăbușirea regimului comunist în 1989, în România dezbaterea privind raportul dintre Stat și Biserică este una recurentă. Adepți ai ideologiilor neo-marxiste, ai curentelor liber-cugetător și „tefelist”, tot mai vocali în diferite zone ale societății civile, cer „laicizarea” statului, adică separarea sa definitivă de Biserică (culte). Biserica este pusă din ce în ce mai des în postura de a justifica legitimitatea sprijinului pe care statul i-l oferă în susținerea activităților sale social-caritabile. În fața atacurilor ce amintesc de lupta precedentului regim, de tristă amintire, împotriva „parazitismului” și „misticismului” religiei, autoritățile bisericești încearcă, uneori obsesiv, să își demonstreze „utilitatea publică”. Se ivesc însă alte pericole sau „efecte secundare”, cărora Biserica trebuie să le facă față: instituționalizarea exacerbată, corectitudinea politică, transformarea activității caritabile în scop în sine, însușirea, ca vehicul de comunicare, a unui discurs filosofic, abstract, ce distorsionează proclamarea Adevărului în lume etc. Aceste pericole vatamă mesajul profetic eshatologic al Bisericii și realismul său biblic și pun în umbră lucrarea sa centrală liturgică și sacramentală.

Este totuși evident că oricât s-ar distanța statul de Biserică, datorită cetățenilor săi membri ai Bisericii, nu poate ignora vocea acesteia în societate. Fără a oferi însă o definiție clară a prezentului „modus vivendi” dintre stat și Biserică, cele două instituții au căutat, de cele mai multe ori, să se concentreze asupra intereselor comune. Statul oferă Bisericii autonomie de organizare și recunoaște rolul său spiritual, educațional, social-caritabil, cultural în viața societății, precum și statutul său de factor al păcii și unității sociale. În ciuda autonomiei conferite de către Stat Bisericii și a garantării, prin Constituție, a libertății religioase și de conștiință, se ivesc și derapaje, unele de o gravitate semnificativă. Încă este proaspătă în memoria creștinilor din România interzicerea ofierii slujbelor liturgice publice în interiorul (uneori și în exteriorul) lăcașurilor de cult, a pelerinajelor și a manifestărilor publice religioase, precum și imixtiunea autorităților sanitare în practica liturgică a distribuirii Euharistiei, de pildă. Doar un parteneriat onest și echitabil poate conferi o stare socială stabilă, absolut necesară în cadrul unei bune guvernări.

Atât prin analiza diacronică, cât și prin radiografia critică a situației de fapt, volumul de față își propune să îi aducă pe cititori la o mai

adâncă înțelegere a sensibilităților și a plurivalenței raportului dintre Biserică și Stat, precum și să contribuie la aflarea unor soluții de îmbunătățire a acestuia în viitor. Volumul însumează meditații asupra unor teme variate: aportul cultural și civilizațional al creștinismului în societate, raportul dintre *imperium* și *sacerdotium* în texte liturgice, legătura dintre canon și lege civilă în statul „creștin”, sinergia dintre Biserică și Stat în educație, credință vs. ideologie, secularizare, raportul dintre teologie și drepturile omului, libertate religioasă și rolul statului în dialogul interreligios, relația dintre Biserică și curentul liber-cugetător, viața Bisericii în comunism etc. Proiectul nostru reprezintă, în fond, o invitație la redescoperirea și dezvoltarea acestei teme de cercetare în mediul academic teologic (dar nu numai) din România. Dialogul dintre Biserică și Stat pare uneori imposibil, alteori pozițiile sunt vehement exprimate, însă soluția colaborării, dorite sau nevoite, a avut și are drept țintă omul și împlinirea lui spiritual-materială.

Editorii

„Precum în cer, așa și pe pământ”¹. Antinomiile socializării creștinismului

Petre Guran

Imperiul Roman și domesticirea creștinismului

După cum prezice Apostolul Pavel în *Epistola către Coloseni*, „elin și iudeu, barbar și scit” se adună într-un popor nou, cel al Noului Legământ, identificat drept un Nou Israel, locuind simbolic într-un Nou Ierusalim. Peisajul marilor cetăți romane din secolul al IV-lea (Roma, Mediolanum, Antiohia, Alexandria, Efesul, Ancyra, Tesalonicul, Constantinopolul, Serdica, Sirmium etc.), marcat de diversitate etnică, pare că este o împlinire a viziunii pauline. Mai mult de atât, ceea ce în vremea apostolului se obținea încă individual, cetățenia romană, după 212 AD (edictul lui Caracalla) se generalizase la toți locuitorii imperiului. Diversitatea etnică, pe care istoria de până atunci o înregistrase ca fiind demarcată lingvistic și religios, se estompa din ce în ce mai mult prin adeziunea la un numitor comun de natură politică, apartenența la *populus romanus*. Astfel, o idee politică unificatoare, *romanitas*, exprimată printr-o limbă politico-juridică, latina, dar dublată de o limbă de prestigiu cultural, greaca, pune la picioarele creștinismului idealul unei umanități deasupra clanurilor, triburilor, neamurilor și popoarelor.

Fărămișarea religioasă din centrele urbane ale Mediteranei în secolele de creștere a Imperiului Roman lăsase politicul aproape fără referință metafizică, în condițiile în care religia romană devenise un cult civic minor pe lângă multe alte formule religioase, fie autohtone, fie importate². Încercarea de a promova cultul împăratului prin mijlocul

---

¹ Grigore de Nyssa, în comentariul său la rugăciunea Tatăl nostru, introduce o referință la paralelismul dintre împărăția cerească și cea pământească, *De oratione dominica, Or. III, PG 44*, col. 1156.

² E.R. Dodds, *Pagan and Christian in an Age of Anxiety* (Cambridge: Cambridge University Press, 1965); Robin Lane Fox, *Pagans and Christians* (Harmondsworth: Viking, 1986).

acestei diversități religioase denotă tocmai criza profundă a unei religii care nu-și mai împlinea funcția socială. *Sol Invictus*, divinitate în vogă în epoca tetrarhiei, pe lângă alte divinități de origine orientală, era o formulă de împrumut. Cu toate acestea, explozia de mausolee/temple imperiale la începutul secolului al IV-lea (Dioclețian la Spalato, Maxențiu la Roma, Galeriu la Tesalonic și Felix Romuliana, Constantin la Antiohia și Constantinopol³) și declararea împăratului ca *dominus*, stăpânitor, părea să dea o nouă coerență ideii imperiale și s-o propulseze în centrul corpului social roman.

Edictul lui Galeriu (311)⁴ pune capăt prigoanei împotriva creștinilor, iar edictul împăraților Constantin și Liciniu, convenit la Mediolanum (313)⁵, a pus comunitățile creștine în fața unei puteri politice binevoitoare, cu condiția să contribuie cu bunăvoința Dumnezeuului lor la bunăstarea imperiului. Starea de spirit jubilatorie în fața acestei schimbări de situa-

---

³ Slobodan Ćurčić, *Architecture in the Balkans from Diocletian to Suleyman the Magnificent* (London: New Haven, 2010), 15-77.

⁴ Lactanțiu, *De mortibus persecutorum*, XXXIV, 1-5: „Inter cetera quae pro rei publicae semper commodis atque utilitate disponimus, nos quidem volueramus antehac iuxta leges veteres et publicam disciplinam Romanorum cuncta corrigere atque id providere, ut etiam Christiani, qui parentum suorum reliquerant sectam, ad bonas mentes redirent, siquidem quadam ratione tanta eosdem Christianos voluntas invasisset et tanta stultitia occupasset, ut non illa veterum instituta sequerentur, quae forsitan primum parentas eorundem constituerant, sed pro arbitrio suo atque ut isdem erat libitum, ita sibimet leges facerent quas observarent, et per diversa varios populos congregarent. Denique cum eiusmodi nostra iussio extitisset, ut ad veterum se instituta conferrent, multi periculo subiugati, multi etiam deturbati sunt. Atque cum plurimi in proposito perseverarent ac videremus nec diis eosdem cultum ac religionem debitam exhibere nec Christianorum deum observare, contemplatione mitissimae nostrae clementiae intuentes et consuetudinem sempiternam, qua solemus cunctis hominibus veniam indulgere, promptissimam in his quoque indulgentiam nostram credidimus porrigendam. Ut denuo sint christiani et conventicula sua componant, ita ut ne quid contra disciplinam agant. Per aliam autem epistolam iudicibus significaturi sumus quid debeant observare. Unde iuxta hanc indulgentiam nostram debent deum suum orare pro salute nostra et rei publicae ac sua, ut undique verum res publica praestetur incolumis et securi vivere in sedibus suis possint”; altă atestare și redare a edictului lui Galeriu se găsește la Eusebiu, *Istoria ecleziastică*, VIII, 17, 9-10.

⁵ Lactanțiu, *De mortibus persecutorum*, XLVIII, 4-8, Eusebiu, *Istoria ecleziastică*, X, 5, 6-9. Traducere în limba română de Octavian Gordon, *Actele imperiale din timpul lui Constantin cel Mare privitoare la libertate de credință a creștinilor*, Ortodoxia 2/2014, seria a II-a, anul VI, 160-169.

ție subite și nesperate ne-o dă Lactanțiu în *De mortibus persecutorum*. Dumnezeu veghează la destinul credincioșilor Săi și conduce pedagogic istoria. Dovada stă nu numai în schimbarea de atitudine a imperiului față de creștini, ci în însuși destinul tragic al celor care au îndrăznit să se ridice cu furie și sălbăticie împotriva Dumnezeului celui viu. Moartea persecutorilor atestă adevărul credinței creștinilor. Vocii latine a lui Lactanțiu îi corespunde marea operă apologetică de limbă greacă întreprinsă de Eusebiu de Cezareea. Adevărul credinței lor triumfa ca de la sine.

Vedeți cum astăzi, da, chiar în vremea noastră, ochii noștri nu văd numai egipteni, ci orice rasă omenească ce era idolatră (...) eliberându-se de erorile politeismului și ale demonilor, chemându-L pe Dumnezeul profeților!... Da, chiar în timpurile noastre cunoașterea Atotputernicului Dumnezeu strălucește până departe, punând o pecete de certitudine pe profețiile prorocilor. Vedeți aceasta desfășurându-se sub ochii voștri, nu mai așteptați să auziți despre ea, și dacă întrebați când a început schimbarea nu veți primi alt răspuns decât că a început odată cu apariția Mântuitorului. (...) și cine nu ar fi uimit de schimbarea extraordinară – că oameni care s-au închinat de secole lemnului și pietrelor și demonilor, animalelor sălbatice care se hrănesc cu carne de om, târâtoarelor veninoase, animalelor de tot felul, monștrilor dezgustători, focului și pământului și elementelor neînsuflăte ale universului se vor ruga, după venirea Mântuitorului nostru, Dumnezeului Preaînalt, Ziditorului cerului și al pământului, adevăratului Domn al profeților și Dumnezeului lui Avraam și al strămoșilor lui?⁶

Eusebiu de Cezareea pune față în față ansamblul teriomorf, stihiomorf și, în cele din urmă, demonic al divinităților poliade, vărsate de-a valma în imperiu, cu Dumnezeul nevăzut al profeților, dar care devenise vizibil prin Iisus din Nazaret.

Pentru prima dată în istorie, în fața religiei civile, imperiale sau ancestrale, în fața *larilor* și *penașilor*, în fața misterelor și cultelor venite la Roma odată cu neamurile întregii lumi, ca patrimoniu al acestora, stătea o divinitate universală *nu născută din politic, ci împotriva politicului*. Deceniul persecuției dioclețiene dezvăluise lumii romane nu o religie, ci o credință, nu un instrument pentru o așezare ierarhică a lumii acesteia, ci o neclintită nădejde în viața de după moarte. Împăratul ceresc își strângea oștile într-un spațiu la care împăratul lumesc nu

---

⁶Eusebiu de Cezareea, *Demonstratio evangelica*, 1.6.20-21.

avea acces. Cultul divinității imperiale se înscria într-o competiție deschisă nu doar pentru dreptul de a gestiona societatea, ci pentru însuși sensul vieții. Edictul de la Mediolanum inaugura un secol de armistițiu, acomodări și tatonări pentru identificarea punctelor de convergență posibile.

Toleranța imperială deschidea calea către o treptată relaționare. Însă între cine și cine? Conceptele pe care le avem noi astăzi după 2000 de ani de socializare și instituționalizare a creștinismului, cum ar fi cele de Imperiu și Biserică, abia se defineau în epocă. Cine e Biserica? Dar cine e Imperiul? Edictul de toleranță a formulat necesitatea identificării partenerilor de dialog. Aceștia sunt din partea creștinilor instituții denumite în edict *corpus christianorum, conventiculus, ecclesia*, nu persoane private⁷. Cu toate acestea, în mod inevitabil, instituțiile se personalizează. Astfel, aristocratul Lactanțiu este chemat la curte să spună ce este creștinismul, deși nu era decât un laic. Apoi, interlocutorul roman al împăratului Constantin este episcopul Silvestru al Romei; puțin mai târziu, în contextul tulburării ariene, episcopul Osius al Cordobei se află la curtea nicomediană a împăratului Constantin și împlinește o misiune pentru acesta la Alexandria, iar cu ocazia sărbătoririi celor treizeci de ani de domnie îl întâlnim pe Eusebiu, episcop al Cezareei Palestinei, la curtea constantinopolitană, ca panegirist al împăratului creștin. Reprezentantul Bisericii trebuia însă instituționalizat. Astfel, a apărut, pe de o parte, clerul de curte, format cu precădere din episcopi, iar, pe de altă parte, pentru a avea opinia întregii comunități creștine, s-a născut ideea reunirii episcopatului din întreg imperiul. Este o inițiativă imperială, căreia împăratul i-a asigurat și resursele materiale pentru organizare. Cele două mișcări au instituționalizat, din punct de vedere imperial, o conducere a Bisericii, episcopatul, formulând în sinod adevărul de credință, dar și singularizându-se prin puterea personalității, cum e cazul lui Atanasie al Alexandriei. Între scaunele episcopale, un număr de trei episcopii, Roma, Alexandria și Antiohia, au fost identificate ca purtând o legitimitate specială. Aceasta își are originea, din punctul de vedere intern al creștinismului, în întemeierea apostolică, iar, din punct de vedere extern, adică politic, în rolul administrativ al acestor orașe în Imperiul Roman. Misiunea de a reprezenta imperiul în acest dialog i-a revenit împăratului Constantin.

---

⁷Lactantius, *De mortibus persecutorum*, 48, 2-13.

Prima ofertă a împăratului Constantin către episcopat a fost crearea unei echivalențe formale între cultul împăratului și cultul creștinilor, prin edificarea unui templu-mausoleu al împăratului Hristos la Ierusalim. Rotonda Sfântului Mormânt, amplasată în mijlocul unei curți sacre, precedată de o bazilică și de încă un *atrium*, dispuse într-o succesiune de spații din ce în ce mai sacre, pornind de la axa nord-sud (*cardo*) a Ierusalimului, este o replică fidelă a mausoleelor imperiale⁸.

Mecanismul analogiei între cele două împărății era astfel pus în mișcare. Dumnezeu apropiat, prietenos și simplu – bun păstor, alergând după oaia pierdută, rege blând, călărind pe mânzul asinei, învățător și prieten al discipolilor Săi, dispus să vindece rănilor celor umili și să poarte sarcinile celor obosiți⁹ – pătrundea în spațiile imperiale, nu batjocorit, de data aceasta, ca în pretoriul prefectului Iudeii, ci cu toată cheltuiala unei manufacturi imperiale la apogeul expresiei sale artistice¹⁰. Între multele și marile lucrări ale împăratului Constantin la Roma, Constantinopol și în toată Palestina ieșea în evidență Octogonul de aur al Antiohiei, care evoca lumina lumii de dincolo prin cel mai scump material al lumii acesteia, aurul¹¹. În cele din urmă, însuși Eusebiu vede în opera arhitecturală a împăratului Constantin o analogie cu deschiderea împărăției cerești prin Hristos¹².

Formularea deplină și fără ocolișuri a analogiei între împărăția cerească și împărăția pământească i-a revenit episcopului Cezareei Palestinei, Eusebiu, în două scrieri redactate în ultimii ani ai domniei

---

⁸ Slobodan Ćurčić, *Some Observations and Questions Regarding Early Christian Architecture in Thessaloniki* (Thessalonikē: Ypourgeion politismou; Ephoreia byzantinōn archaiotētōn, 2000); Idem, „From the Temple of the Sun to the Temple of the Lord: Monotheistic Contribution to Architectural Iconography in Late Antiquity”, *Architectural Studies in Memory of Richard Krautheimer*, ed. Richard Krautheimer, Cecil L Striker, James S. Ackerman (Mainz: Zabern, 1996), 55-59; Idem, „Late Antique Palaces: The Meaning of Urban Context”, *Ars Orientalis*, 23 (1993), 67-90.

⁹ Thomas F. Mathews, *The Clash of Gods. A Reinterpretation of Early Christian Art* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999).

¹⁰ Richard Krautheimer, „The Constantinian basilica”, *Dumbarton Oaks Papers* 21 (1967), 117-140; R. Krautheimer, S. Ćurčić, *Early Christian and Byzantine Architecture* (New York: Penguin, 1986), 41-50.

¹¹ Ana-Maria Goilav, *Sanctuarul central în creștinismul timpuriu. O investigație hierotopică* (teza de doctorat în arhitectură, Universitatea de Arhitectură și Urbanism Ion Mincu din București, 2011), capitolul IV *Octogonul de Aur din Antiohia*, 138-183.

¹² Eusebiu, *De laudibus Constantini*, 2. Împăratul Constantin invită pe toți în camerele împărătești – basilicile construite de el.

lui Constantin și imediat după moartea sa. Este vorba întâi de elogiul rostit de Eusebiu de Cezareea în fața împăratului Constantin cu ocazia celebrărilor a treizeci de ani de domnie, transmis în limba greacă cu titlul *Triakontaeterikos* (titlu editorial în latină *Laus Constantini*)¹³, apoi de *Viața împăratului Constantin (Vita Constantini)*¹⁴, începută probabil în ultimul an de viață al împăratului și terminată foarte scurt după, posibil pe baza accesului în arhivele imperiale, de unde extrage conținutul câtorva legi imperiale și al câtorva discursuri. Propunerea lui Eusebiu este puternică fiindcă este simplă: unui Dumnezeu ceresc îi corespunde un singur stăpânitor pământesc. Puterea divinității asupra creației este absolută (atotputernicie), deci modelul politic al monarhiei este cel mai asemănător; judecata Lui este mai presus de dreptate, iar a împăratului este deasupra legii; El este sursă a tot binele în univers, așa cum bunăstarea și pacea imperiului este opera unui împărat înțelept¹⁵.

Două teme teologice se împletesc în această viziune: atotstăpânirea universului creat de Creator (*Pantocrator*) și monarhia davidică a lui Hristos, salvator al poporului ales. Astfel, *Novus Israel* își dă mâna cu *populus romanus* pentru a se instala în centrul istoriei. La Roma nu se mai scrie istoria celor întâmplare, ci anunțul celor ce or să vină.

Dacă organizarea ierarhică a episcopatului la nivelul întregului Imperiu capătă o primă expresie istorică sub impulsul împăratului Constantin, care este narațiunea pe care o oferă documentele interne ale creștinilor despre structura socială a comunității lor?

Hristos a adunat în jurul Său ucenici pentru a le preda o învățătură (care a devenit în conștiința istorică a Bisericii, predania – *paradosis, traditio*), iar apoi i-a trimis (*apostello*) la toate neamurile pământului (Mt. 28, 19-20), pentru a-și agonisi un popor (I Ptr. 2, 9). Acești trimiși, apostolii, au întemeiat comunități în jurul predaniei, formate din adunări (*ekklesiai*) de comemorare și concelebrare a cinei de taină (*anamnesis, mystikos deipnos*), iar la cârma acestor corăbii (*naos*) mistice au desemnat câte un supraveghetor (*episkopos*), înconjurat de ajutoare, diaconi, și diaconițe, și bătrâni înțelepți (*presbyteroi*), aleși din comunitate.

¹³ *La théologie politique de l'Empire chrétien: Louanges de Constantin (Triakontaétérikos)*, introd., trad. et notes par Pierre Maraval (Paris: Cerf, 2001).

¹⁴ *Life of Constantine by Eusebius*, introd., trans. and commentary by Averil Cameron, S.G. Hall (Oxford: Clarendon Press, 1999).

¹⁵ Francis Dvornik, *Early Christian and Byzantine Political Philosophy. Origins and Background* (Washington, DC: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1966), 611-658.

Episcopul s-a specializat în învățătură, iar, cu timpul și înmulțirea comunităților urbane, și-a desemnat drept locuitori la celebrarea cinei tainice pe acei bătrâni (*presbyteroi*) curați și vrednici. Din generație în generație fiecare nou episcop era așezat întru demnitatea și răspunderea lui prin invocarea Duhului Sfânt de către alți doi sau trei episcopi. Pe acest lanț de încredere și încredințare se bazează succesiunea apostolică, chiar dacă adevărata chemare este de sus¹⁶.

Frângând pâinea și împărțind-o poporului, ridicând potirul și întinzându-l poporului, episcopul repetă gesturile Mântuitorului și devine în această postură icoană vie a lui Iisus din Nazaret. Episcopul se urcă pe scaun (*cathedra* – locul de așezare), așa cum fac toți profesorii școlilor antice, și de acolo predă unor ucenici cunoașterea care i-a fost predată la rândul lui pe când era el însuși învățacel, dar care este actualizată în rostirea episcopului de Duhul Sfânt, apoi coboară de pe catedră și iese din naos pentru a aduce materia jertfei, pe care o așază pe jertfelnic (*thysiasterion*) spre a fi instituită, prin invocare a Duhului Sfânt, Trup și Sânge al Mântuitorului.

Dincolo de acest ritual, pe care îl repetă creștinii o dată la șapte zile, în ziua Domnului, *domenica*, cum se pot recunoaște creștinii? „Întru aceasta vor cunoaște toți că sunteți ucenicii Mei, dacă veți avea dragoste unii față de alții” (In 13, 35). Dragostea și învierea sunt perfecțiunea și apogeul trăirii creștine. Astfel, jertfelnicul este mormânt, la propriu, ca loc de păstrare al mărturiei fizice a harului sfinților manifestat în moaște, și la figurat, ca loc al îngropăciunii efemere a trupului lui Hristos. Mormântul acesta este însă hrănitor, pe el și din el se mănâncă, ceea ce este adus spre jertfă din dragoste (*agape*). Astfel, ritualul frângerii se continuă cu agapa, îndestularea din dragostea unora față de alții. De aceea, constatăm fie că primele biserici sunt ridicate deasupra mormintelor martirilor (ceea ce a devenit caracteristic Occidentului), fie că rămășițele pământești ale acestora sunt aduse în biserici și așezate sub sau în masa sanctuarului (caracteristic Orientului)¹⁷. Dar adunările dragostei nu sunt triste, nu sunt comemorări ale celor plecați, ci sunt celebrări ale întâlnirii cu cei vii.

---

¹⁶ Claudia Rapp, *Holy Bishops in Late Antiquity. The Nature of Christian Leadership in an Age of Transition* (Berkeley: University of California Press, 2005), 23-99.

¹⁷ Peter Brown, “Eastern and Western Christendom in Late Antiquity. A Parting of the Ways”, in *Society and the Holy in Late Antiquity* (Berkeley: University of California Press, 1982), 166-195.

Schematizat, după cum reiese din primele scrieri care descriu ritualul și disciplina ecleziastică, *Didahia Apostolilor*, sau *Tradiția Apostolică*, sau *Constituțiile apostolice*, acesta este peisajul creștinismului în momentul în care împăratul Constantin începe să se intereseze de credința creștinilor¹⁸.

Împăratul Constantin: *Divus, isochristos* sau *isapostolos*?

La Roma, Constantin ridică o clădire împărătească (*basilica*) în interiorul zidurilor Romei, la Lateran, iar în afara zidurilor, deasupra mormântului Sfântului Petru; mai apoi se ridică basilici și pe mormintele celorlalți mărturisitori ai Învierii, martirii Romei.

Este greu de evaluat cât de strânsă a fost legătura dintre locurile de înmormântare ale celor dragi și, mai ales, ale celor botezați cu focul martiriului și ritualul euharistic, dar, cu siguranță, măcar ocazional o procesiune crea o punte între camerele mortuare sau spațiile de acces la mormintele încastrate în pereții catacombelor și Euharistie, întrucât catacombele sunt suficient de frecvent ilustrate cu imagini de semnificație euharistică, precum înmulțirea pâinilor și a peștilor¹⁹. Din secolul al IV-lea însă basilicile construite deasupra mormintelor sfinte dădeau creștinilor Romei ocazia de a se aduna pentru celebrarea euharistică, pentru comemorare și pentru agapă prin ample procesiuni urbane, unificând astfel comemorarea sfinților și celebrarea Euharistiei²⁰.

La Ierusalim, Constantin ridică o rotundă deasupra mormântului gol al Mântuitorului și o basilică la picioarele acestuia, iar la Constantinopol, după descrierea lui Eusebiu din Cezareea, Sfântul Constantin ridică în centrul unei curți rectangulare mărginite de clădiri cu porticuri o rotundă, în interiorul căreia dispune în cerc douăsprezece cenotafuri, pentru cei doisprezece apostoli²¹. În mijlocul acestui cerc se înalță postamentul încă unui mormânt²². Eusebiu de Cezareea ne spune că

¹⁸ Ioan I. Ică jr., *Canonul Ortodoxiei*, vol. I., Deisis – Stavropoleos, 2008.

¹⁹ Elizabeth Saxon, „Art and the Eucharist: Early Christian to ca. 800”, *A Companion to the Eucharist in the Middle Ages*, ed. Ian Levy, Gary Macy, Kristen Van Ausdall (Leiden-Boston: Brill, 2012), 103 și note.

²⁰ Peter Brown, *The Cult of the Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity* (Chicago: University of Chicago Press, 1981).

²¹ August Heisenberg, *Grabeskirche und Apostelkirche, Zwei Basiliken Konstantins. Untersuchungen zur Kunst und Literatur des ausgehenden Altertums* (Leipzig: J.C. Hinrichs, 1908).

²² Eusebiu de Cezareea, *Vita Constantini*, cartea a IV-a, cap. 58-60.

în acest mormânt central și-a pregătit sfântul împărat să-i fie pus trupul, după ridicarea sufletului la cer.

Ceremonia descrisă de Eusebiu este esențială pentru a înțelege ce voia Constantin de la episcopii adunați de el, unii aflați în mod permanent la curte, iar ceilalți fie în sinoade locale, fie la celebra adunare de episcopi de la Niceea din anul 325, dar și ce au încercat să-i sugereze episcopii lui Constantin prin verbul subtil al talentatului episcop din Cezareea Palestinei²³.

Moartea lui Constantin este în multe privințe cea mai reușită apoteoză a unui împărat roman. Încărcat cu lauri ca niciun alt împărat, domnind singur peste întreaga lume civilizată, după ce a învins tetrarhii și a desființat tetrarhia, și, în același timp, anticipând continuitatea dinastică prin demnitățile cezarice distribuite fiilor săi cu câte un teritoriu aferent²⁴, Constantin cel Mare se vede înmormântat în mijlocul apostolilor, precum în Evanghelia Unul Singur stă în mijlocul apostolilor Săi. Ultimul act pe care îl întreprinde, după relatarea lui Eusebiu, este drumul către Iordan pentru a se boteza, acolo unde fusese botezat de către Înaintemergătorul Ioan Însuși Mântuitorul. Dar pronia nu îngăduie, starea sănătății declină și împăratul decide să primească sfânta luminare a botezului la Nicomidia.

Odată cu pronia, începe corecția pe care o aduc episcopii felului în care și-a configurat Constantin relația cu Iisus Hristos. În rotonda apostolilor din Constantinopol ajung în vremea lui Constanțiu moaștele a trei apostoli (nici dintre aceștia nu sunt toți cu adevărat din grupul celor doisprezece: Sf. Andrei, apoi evanghelistul Luca și discipolul lui Pavel, Timotei), dar aici se și oprește demersul. Rămâne numai hramul acesta foarte special, ca rămășiță a proiectului constantinian. Sub episcopul Macedonie se iscă o agitație din cauza faptului că sarcofagul lui Constantin este scos din rotondă și mutat în biserica Sfântului Averchie, aparent pentru a restaura rotonda șubrezită de un cutremur (după relatarea istoricului bisericesc Sozomen), iar când, după 356, sarcofagul lui Constantin se întoarce la locul său, din porunca fiului său, Constanțiu, sanctuarul Sfinților Apostoli se dedublase, după modelul sanctuarului Sfântului Mormânt de la Ierusalim, într-o bazilică cu funcție liturgică, receptacol al moaștelor apostolice, și o rotondă-mausoleu pentru Constantin, împreună cu dinastia sa de acum, la extremitatea

---

²³ Eusebiu de Cezareea, *Vita Constantini*, cartea a IV-a, cap. 64-71.

²⁴ Eusebiu de Cezareea, *Vita Constantini*, cartea a IV-a, cap. 40 și 51.